

KIRJA-ARVIO:

KULTTUURI JA USKONTO – KYSYMYKSIÄ JA VASTAUKSIA

Pyysiäinen, Ilkka 2006: Jumalten keinu – kiertoajelu uskontotieteessä. Helsinki: Gaudeamus. 175 sivua.

Taira, Teemu 2006: Notkea uskonto. Turku: Eetos. 236 sivua.

Stig Söderholm

Ilkka Pyysiäisen *Jumalten keinu* ja Teemu Tairan *Notkea uskonto* tarjoavat kiinnostavia pohdintoja ja teoreettisesti antoisia välähdyksiä uskontotieteen ajankohtaisiin keskusteluihin. Molemmat kirjat on tahoillaan koostettu aiemmin erilaisilla foorumeilla julkaistujen artikkeleiden ja kirjoitusten pohjalta, joten mitään yhtenäisiä, uskontotieteen metodologista profilia valottavia teoksia ne eivät ole. Pyysiäisen kirjassa nousevat esiin lähinnä kognitiivisen ja osin myös uusimman evolutionistisen teorian mahdollisuudet uskontotieteessä; Teemu Taira puolestaan nojaa vahvasti kulttuurintutkimuksen perspektiiveihin. Kirjat tavoittelevat myös akateemisten piirien ulkopuolella olevia lukijoita, joille vertaileva uskontotiede halutaan esitellä mahdollisimman miellyttävässä ja kiinnostavaksi tekeytyvässä valossa.

USKONTO KOGNITION JA EVOLUUTION TUOTOKSENA

Ilkka Pyysiäisellä on selkeä ja joviaali tapa kirjoittaa kohtalaisen abstrakteistakin asioista. Hän tekee hyviä kysymyksiä ja yrittää tarjota niihin myös perusteellisesti argumentoituja vastauksia. Kirjan lukujen pohjana ovat artikkelit on aiemmin julkaistu pääosin *Futurassa*, *Teologisessa Aikakauskirjassa*, *Sosiologiassa* ja *Suomen Antropologiassa*. Kyseessä ovat toisiinsa nähden hyvinkin erilaiset foorumit, ja voinee sanoa, että tekstien editoiminen yhtenäiseksi kirjaksi ei ole ollut helppo tehtävä. Lukijan näkökulmasta ongelmaksi muodostuu lähinnä tiuha hyppely asiakokonaisuudesta toiseen. Yhtenä yhdistävänä juonteena ja teoreettisena esioletuksena on Pyysiäisen sitoutuminen kognitiiviseen uskontotieteeseen, joka ”perustuu ajatukseen, että uskonnollinen ajattelu

ja käyttäytyminen nojaavat ihmiselle lajityypillisiin kognitiivisiin mekanismeihin.”(s. 29.) Lausuma pitää sisällään kognitiivisen teorian yhden ongelman, kehämäisen päätelyn, jonka seurauksena lähtökohta ja lopputulema ovat yksi ja sama asia. Pyysiäisen referoima Pascal Boyerin lanseeraama ajatus intuitiivisista (”normaali”) ja intuition-vastaisista (”uskomukset”) arkielämää jäsentävistä oletuksista eivät oikein ratkaise uskonnon määritelmien ongelmia. Tällaisen kontrastoinnin myötä uskonnollisen ja ei-uskonnollisen käyttäytymisen välinen raja tehdään väkimmäiseksi. Pahimmillaan vastakkainasettelu muuttuu teoreettiseksi spekuloinniksi, eikä tuo mitään erityistä lisäarvoa, jos sitä verrataan vaikkapa vanhan etnometodologisen teorian esittämiin käsityksiin arkielämän jäsentymisestä ja kommunikatiivisesta toiminnasta.

Luku ”Rituaalit ja jaettu tieto” avautuu kysymyksen ”Miten rituaaleissa vahvistetaan uskoa?” näkökulmasta, mikä on melko lailla kapea perspektiivi rituaalien tutkimuksessa. Luvun teksti on alun perin julkaistu *Teologisessa Aikakauskirjassa*, ja tällaisena se voisi käydä sattumanvaraisena esimerkkinä siitä, miten uskontotieteilijä haluaa esitellä oman tieteenalansa yhtä tutkimussuuntausta teologiselle foorumille. *Jumalten keinun* lukuna teksti jää vaatimattomaksi katsaukseksi.

Pyysiäisen kirjan kiinnostavin anti kohdistuu uskonnollisten yhteisöjen ominaislaatuja koskeviin pohdintoihin (jaettuun ympäristöön/jaettuihin uskomuksiin perustuvat yhteisöt). Tässä kohden jäin kyllä kaipaamaan viittauksia modernisaatio-teorioiden tuottamiin käsityksiin: esimerkiksi *maffesolilaisen uusheimouden* ja *baumannilaisen naulakkoyhteisöllisyyden* näkemykset ovat nykyhetken näkökulmasta tärkeitä silloin, kun halutaan tutkimuksen keinoin hahmottaa ja ymmärtää uskonnollista yhteisöllisyyttä. Ilman näitä käsityksiä yritys kuvata uskonnollisen yhteisöllisyyden ominaislaatuja jää väistämättä vajavaiseksi.

Parhaimmillaan Pyysiäinen on luvussa ”Kenen termeillä puhutaan?”, jossa hän tarkastelee perusteellisesti ja kiinnostavasti tiedonmuodostuksen (esimerkiksi *emic*- ja *etic*-kategoriat) kysymyksiä sellaisina kuin ne ovat tulleet esiin kielitieteen, kulttuuriantropologian ja uskontotieteen käytännöissä. Erittäin mielenkiintoinen on myös luku ”Uskonto ja me-henki”, jossa Pyysiäinen ottaa tarkasteluun Durkheimin klassiset kirjoitukset ja oikoo – tai pikemminkin syventää – eräitä tutkimushistoriaan rakentuneita kiteytyneitä käsityksiä. Näistä keskeisin huomio koskee Durkheimin ajattelussa ilmenevää yhteisöteorian ja yksilöpsykologisten teorioiden suhdetta. Pyysiäisen esiin nostama yksilöpsykologinen painotus on epäilemättä tutkimushistoriassa unohtunut durkheimilaisen uskontoteorian osa.

USKONTO JA KULTTUURINTUTKIMUS

Teemu Tairan *Notkeaa uskontoa* voisi luonnehtia määrätietoiseksi yritykseksi tuoda ja vakiinnuttaa kulttuurintutkimuksen näkökulmat ja teoreettiset keskustelut osaksi uskontotiedettä. Vertaileva uskontotiede, vaikka onkin lähtökohdiltaan humanistisia ja yhteiskuntatieteellisiä metodologioita yhdistelevä tiede, on jostain syystä jättänyt liki totaalaisesti *cultural studies* -tyyppisen tutkimusotteen ulkopuolelle. Notkean uskon-

non teoreettista pohjaa Taira hakee lähinnä Zygmunt Baumanin *Postmodernin lumo*-teoksen (1996) jälkeisestä ajattelusta, jossa myöhäisen ja postmodernin teoreettiset hankaluudet pyritään ratkaisemaan *notkeuden* (*liquid*) käsitteen avulla. Tairan oivallus on siirtää Baumanin ideat kuvaamaan ja luonnehtimaan erityisesti euroamerikkalaisen uskonnon ja uskonnollisuuden laadun muutoksia ja nimenomaan sellaisia halkeamia, joiden tosiasiallista tapahtumista ei tarvitse merkitä äkkinäisten käänteiden tai murrosten kautta. Tairan kuvaamissa muutoksissa on kyseessä enemmänkin kulttuuristen virtausten ja suuntautumien rinnakkainen vahvistuminen.

Niinpä uskonnon notkistumisessa ei ole kyse pelkästään tutkimuksen kohteena olevan substanssin tasolla tapahtuvista muutoksista vaan enemmänkin “uskontodiskurssin muutoksesta niin puheen kuin kuvaamisen osalta sekä arkikielessä että tieteellisessä keskustelussa” (s. 22), kuten Taira toteaa. Arkikielen ja -elämän osalta Taira viittaa lähinnä henkisyys ja spirituaalisuus -diskurssin vahvistumiseen vanhaa, kiinteää ja perinteistä institutionaalista uskonnollisuutta haastavana tekijänä. Näin olleen notkean uskonnon idea ei lähde pelkästään teoreettisten keskustelujen suunnasta, vaan se saa käyttövoimansa empiirisestä, havaittavasta ja havainnoitavissa olevasta todellisuudesta – siis siitä maailmasta, jossa kiinteät ja notkistuneet uskonnot elävät ja vaikuttavat identiteetteihin ja elämissämaailmiin.

Taira heittää useitakin kiinnostavia teesejä ja näkökantoja kulttuurintutkimuksen vaihtelevasti onnistuneeseen pyrkimykseen harjoittaa kriittistä kirjoittamista. Tarkoituksena on ollut tuottaa senkaltaisia kommentteja nykyyhetkisestä elämäntyylistä ja myös tutkimuksen intresseistä, että ne voisivat kyseenalaistaa vallan ja hegemonian yhteenliittymiä. Tutkimustradition kannalta kiinnostavana esimerkkinä mainittakoon kirjan lukuun ”Uskonnon ja kulttuurin kuvaaminen” sisältyvä kulttuurirelativistisen arvosubjektivismin tarkastelu Claude Lévi-Straussin näkemysten pohjalta. Taira toteaa Lévi-Straussiin viitaten, miten ”kriittisestä etnografista tulee konservatiivi heti, kun keskustelun alainen yhteisö ei ole hänen omansa”. (s. 199.) Tairan huomio, että Lévi-Strauss on osoittanut huolestuneisuutensa eettisen kulttuurirelativismiin kaiken hyväksyvästä ”pehmeästä” suhtautumisesta antropologin omin silmin havaitsemiin ongelmiin, on jatkuvasti ajankohtainen tutkimuseettinen kysymys erityisesti kulttuuri-antropologiaan pohjautuvan etnografisen tutkimuksen piirissä. Tätä argumentaatiota voisi viedä vielä tutkimushistoriassa pykälän verran taaksepäin, ja pohtia esimerkiksi Melville Herskovitsin ja Claude-Lévi Straussin näkemysten suhteita. Herskovits – 1800-luvun evoluutioteorian jälkeisenä antiuniversalistina – lanseerasi aikanaan kulttuurirelativismista antropologisen tutkimuksen tietoteorian. Herskovitsin *enkulturaatiota* painottava *kulturologia* johti äärimilleen vietyä nihilistisiin väitteisiin, joiden mukaan kaikki kulttuurien välisiä eroja ja arvoeetoksia koskevat argumentit ovat tarpeettomia ja tietoteoreettisesti mahdottomia. Todennäköisesti Lévi-Straussin kulttuurirelativismiin kohdistama epäily on yritys pitää antropologia universalistisena tieteenä ja estää sitä putoamasta *ethnoscience*-tyyppisen metodologian tuottaman kielellis-hermeettisen kapean suppilon pohjalle.

Kulttuurintutkijana Teemu Taira hyödyntää kirjassaan tehokkaasti jokapäiväisen elämisen tuottamaa diskurssien virtaa, siis populaarikulttuuria, sarjakuvia, elokuvia, kaunokirjallisuutta. Tämän kulttuurisen repertuaarin pohjalta Taira käy

ajoittain hyvinkin briljanttia mutta hetkittäin hiukan tautologista keskustelua uskonnollisuuden ja uskontojen nykyhetken tilanteesta. *Notkean uskonnon* luvuista peräti kolme keskittyy fiktioelokuvien kautta tapahtuvaan uskonnollisten ja etnispoliittisten teemojen tarkasteluun. Esimerkiksi Tairan analyysi Emir Kusturican *Undergroundista* (1995) luvussa ”Balkanismi, etnisuus ja kuvien voima” tarjoaa kiinnostavia näkökulmia näytelmäelokuvan mahdollisuuksiin käsitellä poliittisia ja etnisiä jännitteitä siten, että fiktiivinen maailma ei ole kovin kaukana reaali maailmasta. Tässä kirjoituksessa olisi ollut syytä käsitellä myös Dusan Makavejevin *Mysteries of the Organism* -elokuva (1971), sillä Makavejevin kulttiklassikon nostattama häly erityisesti Jugoslavian senaikaisessa totalitaarisessa poliittisessä järjestelmässä rinnastuu joiltain osin, tosin yhteiskunta-historiallisten käänteiden seurauksena melko lailla ironisesti, Kusturican 1990-luvulla tekemien elokuvien provosoimiin ristiriitaisiin kommentteihin ja katselukulmiin.

Ilkka Pyysiäisen ja Teemu Tairan kirjat ovat sympaattisia lukukokemuksia. Erilaisista lähtökohdistaan huolimatta ne muistuttavat ansiokkaasti uskonnon jatkuvasti vahvistuvasta sosiokulttuurisesta merkityksestä. Molemmissa kirjoissa on keskustelevalta sävy, mutta niistä löytyy myös tukevaa teoreettista pohjaa, joten kepeitä pamfletteja ne eivät ole. Älyllisten haasteiden ohella ne tarjoavat varmasti myös hyvää lukumateriaalia yliopistojen uskontotieteen ja kulttuurintutkimuksen kursseille.

KIRJALLISUUS

BAUMAN, ZYGMUNT 1996: *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino.

FT Stig Söderholm toimii kulttuuriantropologian lehtorina Joensuun yliopistossa ja uskontotieteen dosenttina Turun yliopistossa.